Əzə di mbuti ə ta də ama banda

« Lisons et écrivons en langue banda-linda »

Guide de transition comme aide à la lecture et à l'écriture de la langue banda avec introduction et explications en français

L'auteur : DAKPA Isidore

L'éditeur : SIANGO Alfred

Association Centrafricaine pour la Traduction de la Bible et d'Alphabétisation (ACATBA),

et

SIL Internationale

Bangui, République Centrafricaine

2017

Ce présent guide de transition «Əzɨ dɨ mbuti ə ta də ama banda» ou « Lisons et écrivons en langue banda-linda » est une publication de l'ACATBA, en collaboration avec SIL.

Les illustrations utilisées avec autorisation ont été réalisées par les artistes : BOYANGA Jean Marie, LAPINO, MBANJI MBAWE Ernest et SUSAN Rose. Certains sont tirés de « The Art of Reading » de SIL International.

Le banda-linda est une langue qui est parlée en République Centrafricaine, au Centre et à l'Est du pays ; elle est parlée dans trois préfectures à savoir la Ouaka, la Basse-Kotto et la Haute-Kotto. Elle est parlée par au moins 183 000 locuteurs.

N.B: De nos jours, on retrouve les locuteurs banda dans presque toute l'étendue du territoire centrafricain et cette langue est en train d'influencer les autres langues maternelles en RCA.

L'orthographe expérimentale du banda (dialecte appelé le linda) n'a pas encore été approuvée par l'Institut de Linguistique Appliquée (ILA) de l'Université de Bangui.

Édition expérimentale, 1er tirage, 3ème trimestre 2017 (80 exemplaires)

Pour des questions éventuelles, adressez-vous au programme banda-linda, ACATBA, B.P. 1990, Bangui, République Centrafricaine.

© 2017 ACATBA et SIL International

Introduction

Ce guide d'aide est conçu en faveur des gens qui parlent le banda et qui savent déjà lire et écrire en français et en sango. L'objectif recherché à travers ce présent livret, est de faciliter aux locuteurs banda, la transition à la lecture et a l'écriture dans la langue maternelle.

Le banda et le sango ont un grand nombre de points communs.

Consonnes similaires

b d	b ada d eawu	n nd	ni ndakli
f	f a	ng	ngale
$\mathbf{g}$	g eta	ngb	a ngb a
gb	gb a gb i	p	pe
h	h ao	r	ro
k	kakli	S	sungu
kp	kp ata	t	t ima
l	ala	V	veke
m	m aga	$\mathbf{w}$	a w a
mb	mb ata	y	a y a
mv	mv o	Z	Z O

Voyelles similaires

a	ata	0	SO
e	ebe	u	d u
i	y i		

La plupart des mots en sango se terminent par une voyelle. La langue banda se termine également de la même manière.

Les lettres en banda qui n'existe pas en sango

i u ə ɔ j dj sh ndj tsh wl

Leçon 1 : La tonalité

La plupart des langues en Afrique sont des langues tonales, le banda aussi est une langue tonale. Les mots se distinguent par des lettres (consonnes et voyelles), mais aussi par le ton. En banda-linda le ton est marqué sur les mots qui ont des paires minimales, c'est-à-dire, les mêmes mots qui se distinguent par les tons, 66et sur les verbes conjugués au passé.

On distingue trois tons en banda : le ton bas, le ton moyen et le ton haut.

Exemple:

ab**â** c'est le ton haut. Il est marqué par un accent circonflexe «^» au dessus de la voyelle.

ab**ä**: La voix est moyenne. Le ton moyen est marqué par deux points «"» sur la voyelle.

aba: C'est le ton bas. Le ton n'est pas marqué sur la voyelle.

Exercice 1 : Lisez les mots suivants :

ək**u** ək**ü** ək**û** ab**â** ab**ä** ab**a**

Exercice 2 : Reliez les mots banda suivants avec leurs équivalents en français.

awa	chemin
awä	hibou
awâ	sagaie
ədu	tombe
ədü	peur
ədû	résidu

Leçon 2: Les voyelles longues

Comme en sango, il existe des voyelles longues en banda. Elles sont marquées par le redoublement des voyelles.

Exemples:

kand a	galette	kand aa	or
yo	laver	yəəə	partout
p i	boucher	p iii	toujours

Exercice: Trouvez et écrivez des mots avec les voyelles longues en banda.

3- Il y a des cas particuliers de construction de mots en banda : ccv (consonne consonne voyelle).

Exemples: agbra andra angbro vro dra

Exercice: Mettez le ton qu'il faut sur ce petit texte..

Ayanu sə kə ndɨ arəgo kəndɨ ngbatshe. Adärə ânë aawodjo kəndɨ li ndə kə pa əndje na ga pa arəgo kəndɨ nə əndje nə. Rəkɔ, əndje sə kə afo pe-e də əzɨ ə na ə grɔ ayanu nə ʉrrr ple â gu na ye.

azu azü

Leçon 3: Ə

1- La	voyelle ə est	une voye	lle qui n'ex	iste pas en s	ango. Exemple:
əbə əkû	toi piège	mirə kəna	mouiller main	nga ərə	tə poulet chose
2- Co 1	nment s'éc	rit la lettr	e ə?		
~~-~~					
~~.~~ 9.					
	marque: Il 1 es mots suiv		s confondre	e ə et e. Eco	utez la différence
əbə	toi	eb	e paile	le	
4- Exe	ercice: Ecriv	ez les mo	ts suivant	s en banda	
	соире	r	gra	ndir	descendre
	moi		cho	se	tomber
	menso	onge	pla	ie	enseigner
5- Lis	ez ce petit t	exte:			
ə sə k		ngatə ro ə			na ə wu əwo ânë ə nə na ə za əne.
6- Exe	ercice: Mette	ez les lettr	es ə ou e à	la place où	cela convient
r	g 1	· t	r	n k	d

<u>Leçon 4</u>: Ο ο

kpɔtɔ

1- La l	ettre ɔ n'existe pa	as en sanş	go, par exem	ple:	
əgə rəkə	pays/village ainsi	kəsə arə	cochon course	əkə agrə	colère grenier
2- Con	nment écrire ɔ?				
<u>.</u>					
-D					
əgə	ence dans les mot village/pays rcice: Ecrivez	əgo	faim	n banda	
	touch	er _		_ prendre	(au pluriel)
	passe	r _		_ termites	,
	jour	_		_ flèche	
	quana	d _		_ grenier	
	perdr	ix _		_ sorcelle	rie

5- Reliez les mots banda qui correspondent a chaque mot français

ədro perdrix

angbo flèche

angbro caverne

grokpo caniveau

nglongbo groupe

akora vieux (habit)

6- Lisez ce petit texte

KOWOTO to koso də moto. Koso nə do tə ye koto urrr. Alə tə koso nə tə bandanə â tshə tshû. Azü nô mo amə lagə nə. Əbə mədə ro ə də koso nə, ə yə koso nə nô. Mədə nə za koso nə ə ro.

July July July

koso

koto abo

<u>Leçon 5</u>: I i

Sɨ

1- La vo	yelle i n'existe	e pas ei	n sango. Pa	r exem	ple:	
əy ~~ï~~ ənd ~~i~~	insensé	di	compter	2	zi	manger
2- Comi	ment écrire i					
<u> </u>					-	
- <u>i</u>					-	
3- Rema	a rque : Il ne fa	ut pas	confondre	i et i. P	ar e	xemple :
əpr ~~i~~ r ~~i~~	œuf voler (comme	un oise		əpi kənd ~~i~~		
4- Exerc	ice: Ecrivez les	s mots s	uivants en	banda		
	pleurs		nom			profond
	soir		urine			fraîcheur
5- Exerc	ice: Ecrivez les	s mots s	uivants en			a le feu
	épluch	er		gâci	her	

6- Lisez ce petit texte:

Əyi di mbuti də ləkədi ə pa agia ri ə te ga lə əmi. Agia nə lu ə lu, əmi nə sə, agia nə te əji ye ngə.

Leçon 6: U u

bəng**u**

•	éparpiller hémorroïde	ngr ~~u~~ əg ~~u~~	loin cou	t ~~u~~ ənd ~~u~~	soutenir trace
2- Con	nment écrire ~~u~~				
~~U~~ -					
3- Ren	narque: Il ne fau	it pas coi	nfondre u (	et u. Par e	exemple:
əng ~~u~~	narque: Il ne fau petit rcice: Ecrivez le	əngû	ı eau		exemple:
əng ~~u~~	petit	əngû	ı eau		exemple: _parole
əng ~~u~~	petit rcice: Ecrivez le	əngû	eau suivants e		-

5- Lisez ce petit texte:

Gopu mu əpu kə azü lə bəngu nə ye. Bale, əpu nə fu tə Yapu a Yapu nə pa əpu kə Gopu nə ə pa lə yipi səye, əne sə kə mu əpu ndje kə azü lə bəngu nə əne. Kə əngu azü.

6- Exe	ercice: Ecrive	z les mots su	ivants en	banda	
	mois	ar	noncer		trou
	alliance	pi	erre (rocher	·)	lit
<u>Leço</u> :	<u>n 7</u> : Dj dj e	et Ndj ndj			
	adjo		gbo	andja	
en sa	lettres dj et ngo. Elles se ndre. Par exer	ressemblent		-	-
•	chicotte enlever			•	•
2- Ex e	ercice: Ecrive	z les mots su	ivants en	banda	
	creuser	ch	auve-souris		Dieu
	<u>écouter</u>	sa	ing		boire
	vomir		ıltiver		chute

3- Exercice: Mettez les lettres dj ou ndj à la place où cela convient:

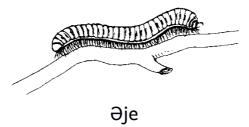
baa	caillou	ngaa	vomissement
aɔ	rat palmiste	əe	eux
aa	chicotte	i	droit
i	creuser	əi	sang

4- Lisez ce petit texte

Əbə əzü djo kəndɨ gbandja nə ye. Əzü nə na ə djo tama tə ənü ye nə. Andja wûtu lə kəndɨ gbandja nə. Əzü nə djo ə djo ga tʉ ə djo andja nə. Aadjo zɨ gbandja nə ro pa nə.

Leçon 8: Jj

1- La consonne $\mathbf{j}$ est une consonne qui n'existe pas en sango. Par exemple:

Par	exemple:				
əji jo	dent trouver	əjerə jerə	graisse descendre	ju jingə	brûler rûche
2- R	R emarque : Il ne	faut pas	s confondre j e	t g. Par exe	emple:
ju	brûler	g	u revenir		
3- E 2	xercice: Ecrive	z les mo	ts suivants er	ı banda	
	ombre		herbe		_ animal
	ruche		honte		_ quand ?
	roter		réveiller		_ poisson
	fendre		faim		pays

4- Lisez ce petit texte:

Abä za jingo ga lə ayo. Akətrə mbrə əjerə əndje ga lə nə. Əjerə nə jerə ga ye. Bale, abä nə o ə mbrə əjerə akətrə nə ə jerə ga tu.

Leçon 9: Sh sh et Tsh tsh

1- Les lettres **sh** et **tsh** sont des consonnes distinctes qui n'existent pas en sango. Attention de ne pas les confondre. Par exemple:

sauver

tsha

tshângâ étranger

əshi ashə	épine terre		manche chant	ashera atshəərə	discussion goût
2- Exe	rcice: Ecri	vez les n	nots suivai	nts en banda	ı
	<u>é</u> pine		discus	sion	homme
	amer		fagot		femme
	lui		racine		melon
3- Exe	rcice: Trou	ıver et éc	rivez des m	nots avec le s	h et le tsh
		_1		2	3
		_ 4		5	6
		7		8	9

4- Lisez ce petit texte

planter

shi

Pa ashə, koshe mbrə anda ndə kəpa tshə sho lə nə. Tshə sə kə ru tshelə ye ə sherə aayə ə dji ashə ə mbrə anda nə. Yashe sə kə pa ashera də ətshə.

Leçon 10: Wl wl

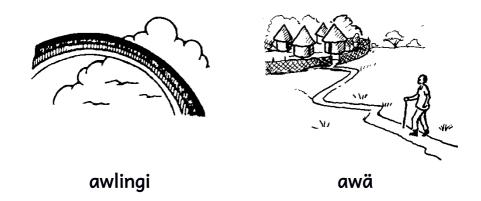

ngbenge**wl**e ngendja

1- La lettr exemple:	e wl est u	ine consonne qui	i n'existe pas	en sang	o. Par
ngewle əyïawla	sabot envoyé	kəwla kəwla gbakawlagba			ronde jeter
2- Comme	ent écrire	wl?			
-W ~~-~~ -					
-w1					
awla	envoi	faut pas confond awa z les mots suiva	peur		nple:
4- Exerci	dos	touc		ua	plier
	$-\frac{(rein)}{}$		(appeler)		
	_ force	déso	béissance		_envoyer
	_ jeter	arc-	en-ciel		
	apôtre	enve	elopper		

5- Lisez ce petit texte

Awlingi wûtu də ləkədi. Əndje wla əbə əgblə ndə kə wa ngale. Awa mbrə əglə nə lə awä. Əgblə nə na na ndə awla nə ne mbrə awa nə. Tshə mbrə gəwlanga â əndje dru ətshə tə warə nə.

Proverbes banda (adame)

- 1- Mə sə tə dongə, wala ərə kə zi nə mâ əgru əngû
- 2- Əngû ndjoro tshekudu əmə ga ye
- 3- Tshepasho sə mata mandjeke
- 4- Tshələ mbiya â su ga ye â tshə lo tə ərənə
- 5- Əkrî tshu də ərə əpu lə ye
- 6- Kosəra nɔ̂ sə tə kosəra
- 7- Kə gerə mvrəwo lî də kə gerə ayə ənë ə jû kə
- 8- Yavrə grə agia ndə kə zi gbabi ye

9- Awozo azu sə kə zɨ damba əndje alɔnɔ̂

10- Əzü ənë tshə to rəgo ga lə ama əgblə, əsə kə la kəna ye sə sə kə djerə ətshə ne.

Histoires et contes banda

Əp~~u~~ kə zu Jəzu

Tə alə nə səkə, ägbə əyingerə nə Rəmə ənë əiri ye kə də Ogustə za ama ndə kə di azü tshelə əgə nə ye nə. Angbəli kə di azü nə sə tə alə ənë Kirinusə sə tə əyingerə nə Siri. Azü nə na na ye ndə kə pa əzü bale bale ta əiri ye ga lə fraka lə gala nə ye də ətə ye. Jozafu ndje afo ma lə gala nə Nazaratə ma Galile ndə kə na na ye ga Jude ma Beteləyamə, lə gala nə ägbə əyingerə Davidə. Davidə sə tə atä Jozafu. Jozafu nə ga ndə əwə nə də Marə ənë tshə sə də əndu əgblə koshe, na na ye ndə kə ta əiri əndje ga lə fraka.

Ônë əndje sə mâ Beteləyamə kö, alo kə zu Marê lï. Tshə zu angbolï əgblə nê ye tə koshe. Tshə wlərə ətshə də ləba ə za ətshə sho ga tu ga lə gbarə kə zi rəgo nê aagia. Mbrə ênë əbö ətshe mbrə əndje lə anda əlo ayïana guta gu ne.

Əpu nə ərə əzü əgə Samari

Awoyisë ägbo ne yinde ke yisë ne e pa ke yu epu nê ene se de awäne e pa: «Bengä eme ke de e?» Jezu kire epu ke etshe e pa: «Əbë koshe afo ma Jeruzalame nde ke jere gu na ye ga Jeriko. Tshe nâ urrr e te ga le kena ayïkowo, endje ko aere nê ye nê, e da etshe urrr trö de kuzu e tshi etshe tu e ro ere nê endje. Əbë awotokre ke Əyïlingû za kute awä seko e wutu ga te koshe seko, e do do ga pa ne e ro ere nê ye. Əbë ezü le mara nê Levi za ndje kute awä seko, e wu koshe seko e do do ga pa ne e ro ndje ere nê ye.

Mandänə, əbə əzü əgə Samari əne tshə sə lə əngru ana wûtu ga tə koshe səkə. Tshə wû ətshə, əyo ye mbrə ətshə. Tshə na trö də ətshə ə

yûtu tshela aəku nê ye də kadä ga ndə əpî, də kə i tshela nə. Mandänə, tshə zâ ətshə ga pa agia ana nê ye də ətə ye ə gû də ətshə ga lə əbö anda nê ayïana mbrə ndə kə ga ndə ye. Tshekra pa nə, tshə kô ngendjac bishi kə əyïanda nə ə pa kə ətshə ə pa: "Ga ndə koshe səye kə əmə. Kədə bə ndɨ ngendja â ro ənê sê ênë mə kô kə əbə kə, kə do tə əmə mə piyi nə kə əbə je." »

Kwatəndje, Jezu yû awoyisə ägbə əpu nə Əyïlingû səkə ə pa: «Ənə zə, əde lə azü vəta səkə kə sə tə bəngä koshe sə ənë tshə tê ga lə kəna alayïkowə səkə?» Tshə kirə əpu ə pa: «Ətshə ənë tshə mbrə ərə ərə kə ətshə kə.» Jezu pâ kə ətshə ə pa: «Gu na ye, əbə ndje, ə mbrə mata ətshə.»

Ndəma terə:

Kə kotə koshe də yashe

Leme-e, akoshe sə sə kə ko ayashe də ngendja ne. Bale, əbə yashe sə je ə̂në tshə do ə dro ə fu ro pa nə â ngrusu aneshe koshe sə kə gra nə ə̂në əndje sə kə wu ətshə kə â sə kə ki nə mâ lə əndje. Bale, alabä nə də alayï nə yində nə yi ə pa akoshe to ətshə də ngendja ne. Akoshe afo lə aəgə tshepashə nə̂ ə na ndə kə za ətshə, bale, əndje za ətshə za ne mbrə ə̂në alayə nə yində nə ə pa əndje mbrə ərə lində mandu ərə nə̂ alatä ga ye kane ka ə za ətshə.

Bale, Terə afo ə nâ ə pa yashe səye sə tə əde â akoshe sə kə tra ətshə â tshə ro pa əndje nô kɔ? Tərə nâ ə wûtu mâ ndə alambia nə ə blâ əndje, əgblə yashe səye âfo ə tô əngû kə Terə â tshə yô tə ye tə ərənə. Mandänə, alambia terə ko rəgo kə ətshə, tshə zɨ urrr, əndje pâ kə ətshə ə pa kədə ala ye ne ne ne â tshə mbrə əbö kpî â mo amə, tshə sə sə kə za yashe nə ne mata angä nə. Bale, mbia Terə tə yashe âfo ə vətə kə mbrə alabö aərə lində mandu ərə nê alatä ndə kə wu ə pa Terə ə mo tə ye je a? Tshə tô mâ lə anda ə wûtu ə vətə kə vi ətshi à sə kə mvi tə ye ə tâ kutə kambusu ga tə budu ye. Tshə sə kə mvi ətshinə ə sə kə rɨ ga lafo. Alə êne Terə wû mbia nə tə yashe də ərə ênë tshə sə kə mbrə nə kə ga ndə kambusu nə êne tshə tâ ga tə budu ye kə, tshə vətə nə ndje ndə kə vi ətshi ə pa:

«Əyï mbia əmə â mə mo tə əmə mo ne a!

Oyï mbia əmə â mə mo tə əmə mo ne a!
Orə nə ə̂në bə mbrə kə mə mo tə əmə mo ne a!
Orə nə ə̂në bə mbrə kə mə mo tə əmə mo ne a!
Ana bə na kə me mo tə əmə mo ne a!
Ana bə na kə me mo tə əmə mo ne a!
Ohu əhuuu! Aha ahaaa!

Bale, Terə mo tə ye mo ne urrr mbia nə tə yashe mâ aərə nɔ ônë tshə yində kə mbrə nə kə, Kumu alambia Terə kpe pa əndu əndje tə bandanə â əndje pa kə ətshə ə pa tshə za əwə əndje gu na ye, əbə ərə bale ndə kə pa alane mbrə guta gu ne. Əndje pa kə ətshə ə pa tshə bata əwənə tə ərənə.

Leme-e kədə koshe kə yində kə za yshe, tshə sə kə mbrə kosəra kə alambia nə ka ə za yashe nə, wala tshə sə kə mbrə aərə nɔ ɔ̂në

alambia nə ə pa ndə nə kə ətshə kə. Bale kpəsəye, kədə bə yində kə za yashe ndə kə pa kə sə e sə tə ərənə, bə lï ndə kə ko ngendja kə alambia zə ə lu əndje, ə mbrə aərə ənë əndje yû tshukunə kə əbə ndə kə pa bə mbrə nə kə.

Code d'orthographe banda

Lettres majuscules		Mot en banda-	Traduction	
et minuscules		linda	en français	
Α	a	ala	oeil	
В	b	bada	ecureuil	
D	d	damba	queue	
E	e	ele	haricot	
9	ə	əgblə	enfant	
F	f	fondo	banane	
G	g	grokpə	grotte	
Gb	gb	gbabi	os	
Н	h	hao	tout	
I	i	əji	dent	
Ŧ	i	~~i~~ r ~~i~~	fils	
J	j	jingɔ	ruche	
K	k	kəfrə	mortier	
Кр	kp	kpətə	chapeau	
L	1	alə	soleil	
M	m	manda	porte	
Mb	mb	mbata	escabot, siege	
Mv	mv	mvrowo	cendres	
N	n	na	marcher	
Nd	nd	anda	maison	
Ng	ng	ngatə	poulet	
Ngb	ngb	angba	vol	
Ny	ny	nyəhə	grillon	